

У КОЛІ СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТРАТЕГІЙ

Аделіна Андрієнко

МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ МАВКИ У КАЗЦІ «МАВКА-ВЕРБИНКА» ВАСИЛЯ КОРОЛІВА-СТАРОГО

У статті коротко окреслено творчі здобутки В. Короліва-Старого та обставини «народження» казки «Мавка-Вербинка». Проаналізовано ситуації в творі, в яких розкриваються риси характеру та деталі портрету (очі, волосся, руки, голос, одяг) головної героїні. Наведено відомості про мавок з досліджень українських фольклористів, що дає підстави зрозуміти рівень переосмислення письменником народних уявлень.

Ключові слова: Мавка, В. Королів-Старий, образ, портрет, казка.

Василь Костянтинович Королів-Старий (1879–1941) був людиною багатогранною. В історії української культури відомий як письменник, перекладач. Був одним із організаторів видавництва «День» (від 1917), «Відродження», «Сміх». Упорядкував збірник приказок і прислів'їв «На всякий випадок життя» (1917; спільно з О. Дорошкевичем), збірки «Для дорослих казки та легенди», оповідання «На дозвіллі» (обидві – 1918; усі – Київ). 1917 обраний чл. УЦР. 1919 у складі дипломатичної місії УНР виїхав до Праги, де й залишився. Викладав в Українській сільськогосподарській академії у місті Подєбради (нині Чехія). Переклав з англійської мови «Американські оповідання» (К., 1918; з біографічними відомостями про Е. По, Б. Гарта, Дж. Лондона і Марка Твена); із чеської – збірник «Слов'янські народні казки» (Прага, 1919), оповідання різних авторів «На зеленому острові» (К.; Прага, 1919), оповідання І.-Ш. Баара «Осудовисько» (Берлін; Прага, 1923). Автор статей «У затінку (світлій пам'яті Марії Загірньої)», «Людина без копії – Борис Грінченко» (обидві – 1928). Залишив спогади про С. Петлюру («Збірник пам'яті Симона Петлюри», Прага, 1930). Створив живописну серію «Природа та побут Закарпаття», ікони для церков Західної України, 1931 розписав церкву монастиря отців Василіян у селі Імстичеве (нині Іршав. району Закарпатської області).

Казка «Мавка Вербинка» входить до збірки казок «Нечиста сила» (1923). З 1919 р. В. Королів-Старий перебуває у Празі, де і була написана книжка. Нестерпна туга за Батьківщиною і велика любов до минулого викликають у автора бажання по-новому трактувати «нечисту силу» – показати народові традиційно злі й лихі алегоричні образи добрими, вчинки яких здебільшого приносять людям користь. В однойменній збірці казок «Нечиста сила» письменник вирішив переосмислити по-своєму образи фольклорно-казкових представників неіснуючого, невидимого світу «як персоніфіковані сили природи, позбавляючи їх елементів зла та ворожос-

ті». У передмові (для дорослих) митець написав: «Я не педагог і, можливо, помиляюсь. Ото ж, як результат моєї помилки з'являється оця книжка казок, в яких дозволяю собі боронити перед дітьми «нечисту силу», що, на мою думку, часто буває далеко менш небезпечною, ніж деякі інші «сили», яких, на жаль, не зовуть «нечистими» [6, с. 6].

Письменник використовує не лише український матеріал. Наприклад, у казці «Нечиста сила» діють персонажі з фольклору інших народів: на Лису гору під Києвом на свою нараду злітаються Диви та Джини з Персії, Тролі та Ельфи з Німеччини і Швеції, Коррігани та Нічні Прачки із Франції, чеський водяник Гастрман, польський чорт Борута, кавказький дух Гуд, єврейський чорт Хапун та багато інших дивовижних істот.

В рецензії на видання збірки 2006 р. Володимир Пузій пише, що «головне завдання збірки – «обілити» Нечисту Силу, яку зазвичай вважають ворожою людині. Проте, якщо читач очікує на суцільні пасторалії та боротьбу кращого з хорошим – помиляється. Серед цих чотирнадцяти історій знайдуться й такі, що викличуть жах, сум чи горе. Але в них причиною бід стають не потойбічні створіння, а самі люди» [7]. Тому важливо простежити, яким чином В. Королів-Старий переосмислює один з традиційних образів вітчизняної демонології.

У казці «Мавка-Вербинка» автор показує пробудження Мавки як її реакцію на небезпеку, що з'являється в лісі і може принести біду його мешканцям: *«Мавка Вербинка, що на день ховалася у великому дуплі старої верби над болотом, прокинулася й нашорошила вуха. Серце їй болісно стислося. Багато вже разів на своєму віку чула вона те собаче гавкання, ріжки, страшні постріли... Чула й знала, що багатьом звірам та птицям вони віщують смерть. Знала й те, що ще більше буде таких нещасних, котрі довгий час конатимуть від ран, зарившись десь під кущами в листя. Будуть і такі, що вичуняють, але на все життя лишаться каліками»* [5]. Бачимо, що Мавка виконує роль своєрідної берегині лісу. Розкривається походження імені головної героїні.

Міфологічний образ, «захищений» від стереотипу про так звану нечисту силу, пронизаний емпатією та бажанням допомогти: *«З її чудових, такого кольору, як фіалки, очей полилися блискучі сльози. Вона миттю вискочила з верби й незримо побігла, наче полетіла понад землею, до сусіднього великого лісу, щоб кликати своїх подружок на поміч. Ще не добігла вона й до кінця свого лісу, як зачулися вже нові постріли. «Пізно! Буде пізно! – подумала Вербинка з відчаєм. – Може, вже там є прибиті, підстрелені, що потребують негайної допомоги? А поки я повернусь з подругами, у тих бідолашних створінь відлетить життя!»»* [5]. У цьому уривку письменник подає деталі портрету головної героїні – очі, які порівнюються з фіалками.

Примітно, що, на відміну від описів у міфології, образ Мавки Короліва-Старого не тільки позбавлений будь-яких негативних рис, а й сповнений вперошення й розуміння по відношенню до людей: *«Вербинка знала, що він – добрий. Але ж тепер, коли довкола була стрілянина, коли вже люди повбивали стільки звірів, вона страшенно злякалася. Бо ж знала вона й те, що на полюванні й добрі люди стають жорстокими, а пролита кров викликає в них лихий запал, що підштовхує їх до вбивства безневинних створінь»* [5].

Самовідданість головної героїні доходить до того, що вона ризикує власним життям і безпекою, однак у цей же момент ризику описується неабияка чарівність її образу: *«Їй не могла вона стерпіти: заступила собою Кізоньку, а сама об'явилася перед лісником. Лісник остовнів, побачивши перед собою незвичайно красну дівчину, що з'явилася не знати звідки. Здивовано дивився він в її темні очі, що були, як фіалки або фіалова тінь; дивився на довге темно-синє волосся, що відблискувало, як гайвороняче крило, любувався з її довгих світло-зелених шат. А тим часом вона простягла до нього ніжні, білі, як лілеї, руки, й він почув голос, неначе задзвонили навколо сині дзвіночки: – Дядечку! Прошу вас, змилюйтесь над нею! Вона ж така молоденька, живе всього тільки чотири місяці, така гарна й тендітна! Вона ж нікому не робить шкоди!..»* [5]. У цьому уривку В. Королів-Старий суттєво доповнює портретні характеристики Мавки. Образ гарної молоді дівчини творять очі («що були, як фіалки або фіалова тінь»), волосся темно-синього кольору, одяг світло-зеленого кольору, руки («ніжні, білі, як лілеї»), приємний голос.

Про риси мавок читаємо й у Володимира Гнатюка: «мавки живуть по лісах із'являються людям як молоді, гарні дівчата. Заманивши когось до себе своєю красою, розмовляють з ним, кокетують, а потім залоскочують насмерть» [3, с. 394]. Також фольклорист уточнює, що «мавки бувають високого росту, лице мають округле, а довгі коси спускають на плечі і затикують цвітами. Одяг їх тонкий, прозорий, спадає небало по утлім тілі. Їх бистрих, блискучих очей не гріє людська душа, а нутро їх отворене» [3, с. 395].

Мавка В. Короліва-Старого говорить з лісником. Подібно згадує і Г. Бердник, який переконаний «нявками, або ж бісицями, в Карпатах називають лісових духів, які можуть перевтілюватися на вродливих дівчат. Нявки люблять сміятися та співати чудовими голосами, гойдаючись на вітті дерев. Живуть вони в гірських печерах та на деревах. Необачних легінів заманюють своїм сміхом та чарівним голосом у прірви й урвища. Часто своїм виглядом нагадують кохану дівчину неодруженого легіня або дружину молодого газди, який вівчарює в горах і часто думає про неї» [1, с. 246].

Василь Королів-Старий передусім зосереджує увагу на семантичних фрагментах, пов'язаних із зовнішніми якостями героїні – «вона миттю вискочила з верби й незримо побігла, наче полетіла понад землею»; «Вона кликала Хух: – Біжіть швидше, сестрички, до сусідніх лісів. Кличте Мавок: Ясининку, Дубовинку, Вільхівку, Кленівку та Шипшиночку. Сьогодні у нас буде багато нещасних. Боюся, що сама не вправлюся... Їй тільки вона проказала ті слова, маленькі зелені Хухи вже покотили з лісу, мов перекотиполо, в різних напрямках. А Вербинка узліссям полинула назад, щоб бути позад мисливців, бо там вона сподівалася найшвидше знайти поранених та конаючих. Вона пролетіла повз молодих і старих панів, одягнених в мисливські вбрання та зелені брилі. Пролітаючи навпростець, черкнулася об одного пса, що мало її не вкусив, бо почув, як запахло біля нього її довге синє волосся. Далі пролинула над лісною хаткою, де вона так часто була. Там жив добрий лісник, що ніколи не уражав звірів, поважав Лісовика, жалів і малих Хух, а її, Мавку, дуже любив. Навіть часом ставив для неї на пеньку у мисочці молочну кашку...» [5]. Тут окремі портретні деталі Мавки доповнюються інформацією про її можливості літати. Це підтверджує і Юлія Буйських, яка в своїй роботі «Жіночі образи

української міфології», покладаючись на попередників, називає низку подібних з мавкою персонажів (лісова панна, бісиця, повітруля, вітряниця, літавиця, богиня, перелесниця, дика баба) та зазначає їх спільні риси: «1) зовні подібні до мавки – спереду мають вигляд молодої і гарної дівчини з довгим волоссям, а ззаду не мають спини; 2) здатні літати; 3) заманюють та зваблюють чоловіків, часто спричиняючи їхню смерть; 4) можуть «ссати» (буквально пити кров чи метафорично життєві сили) людей (і чоловіків, і жінок, і дітей), а тоді ті марніють і вмирають» [2, с. 177]

Мудрість міфологічних істот у творах письменника описана детально, і окреслюється як набагато більш глибока кількість знань і досвіду, ніж ті, що описані в народних легендах: *«Вербинка швиденько знайшла чисту, суху порхавку, притрусилася йому рани, на ніжку намотала листу подорожника й обв'язала пліскуватою, мов бинда, травинкою. Потім спинила кількох подорожніх пухнатих джмеликів, щоб вони дали хворому свого солодкого білого меду, а з великого листа ведмежого вуха набрала водиці й напоїла пораненого. Йому стало легше»* [5]. Хоча «за давніми уявленнями, мавка – це неупокоєна душа дівчини, яка вкоротила собі віку через нещасливе кохання або з туги за коханим і відмовилася переходити у світ мертвих. Після смерті вона не пам'ятає себе живої, ані того, хто її образив. Однак відчуває велику тугу за справжнім коханням. І, спокушаючи чоловіків, вона намагається пригасити ту журбу: зваблює, заводить у ліс та губить, як колись занапастили її» [4, с. 82].

Описана й неабияка товариськість героїв твору В. Короліва-Старого та їх схильність до взаємодопомоги: *«Багато було праці Мавкам того дня у лісі. Було підбито чимало тихих Зайчиків, підстрелили ловці й хитру Лисичку, заскочили пси й цілу родину Куріпок: одних самі впіймали, інших мисливці повбивали, інших тільки поранили. Та й після того дня було багато праці вже самій Мавці-Вербинці, бо треба ж було й далі доглядати пораних, аж поки вони не видужають»* [5]. Ліс постає окремим світом, що населений жителями тваринного світу.

Зустріч із людьми ж, яких лісовик у казці називає «безбожниками», для жителів лісу описана ледь не як табу, яке не можна порушувати без нагальної потреби: *«Але ж ще того-таки дня, коли був лов у лісі, трапилася з нею значна пригода. Довелося їй зробити те, що рідко робить невидима сила: мусила вона вперше в житті об'явитися перед людиною»* [5]. Письменник наголошує на тому, що його Мавка зробила виняткову дію – показала людині.

У творі також протиставлені характери тих, хто поважає так звану нечисту силу, тим, хто ставиться до міфологічних створінь зневажливо: *«– Це Мавчина Вербинчина Кізочка, доньки нашого Лісовика. Сама Вербинка просила мене її захистити. А я дав їй своє слово, що вигою Кізеньку й випущу в ліс. – Мало що! То ж Мавка, не людина. Для неї ваше слово нічого не важить, все одно, що сказати на вітер. – Нехай для неї й не важить, так зате моє слово важить для мене. Коли даєш якусь обітницю, то мусиш її додержати, – відповів лісник твердо»* [5]. Змальовано товариські стосунки Мавки з лісником, який навіть дає обіцянку.

З усього проаналізованого можемо зробити висновок, що В. Королів-Старий дотримав своєї концепції, яку заявив у передмові. Головна героїня казки не має негативних характеристик, що різнить її з народними уявленнями про демонічні сили. Разом з тим, «Мавка-Вербинка»

виписана у жанрових канолах казки, де добро перемагає зло. Твір містить повчальні моменти для дітей: допомогти ближньому, тримати обіцянку дружби та взаємоповаги. Письменник інтерпретував міф про мавку, орієнтуючись на дитяче сприйняття оповіді.

Список використаної літератури

1. Бердник Г. Знаки карпатської магії (Таємниця старого мольфара). Київ: «Зелений пес», 2006. 368с.
2. Буйських Ю. «Колись русалки по землі ходили...» Жіночі образи української міфології. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 320 с.
3. Гнатюк В. Останки перед християнського релігійного світогляду. *Українці: Народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1991. С. 383–407.
4. Корній Д. Чарівні істоти українського міфу. Духи природи. Харків: «Vivat», 2017. 320с.
5. Королів-Старий В. Мавка-Вербинка URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4713> (дата звернення 21.02.2023)
6. Королів-Старий В. Нечиста сила: казки. Київ: Фірма «Довіра», 1992. 157 с.
7. Пузій В. Ця дружня нечиста сила. URL: <https://www.barabooka.com.ua/tsya-druzhnya-nechista-sila/> (дата звернення 11.01.2023).